

Büveyhîler Döneminde Türkler ve Deylemliler Arasında Ortaya Çıkan Çatışma: Rûzbihân ed-Deylemî Örneği

The Conflicts That Arose Between Turks and Daylamites During the Buyid Dynasty: The Case of Rûzbihân al-Daylamî

İsmet Burak BATIR¹

öz

Türkler, İslâmı tanıdıktan sonra İslâm devletlerinin ordularında paralı asker olarak görev yapmıştır. Önce Emevîlerin bilhassa da Abbâsî ordusunun muhtelif kademelerinde yer almıştır. III. (VIII.) yüzyılda İslâm'ın Deylem topraklarına girmesinden sonra Müslüman olan Deylemliler, Abbâsî ordusunda istihdam edilmeye başlandı. Türkler gibi savaşçılık özellikleriyle ön plana çıkan Deylemliler de paralı asker olarak orduda bulunuyordu. Deylemliler bu vesileyle ilk defa Abbâsî ordusunda Türklerle karşılaşmıştır. Abbâsî ordusu içerisinde yer alan bu iki grubun zaman zaman çekişme içerisinde olduğu görülmektedir. Türklerin Abbâsî ordusunun üst kademelerinde yer alması nedeniyle Deylemliler, Türkleri kendilerine rakip olarak görmüştür. IV. (X.) yüzyılda Abbâsîlerin siyasi otoritesinin zayıflaması sonucunda İran'da birçok mahalli hânedan ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri olan Deylem menşeli Büveyhîler, kısa süre içerisinde İran'ın batısına hâkim olarak Abbâsî hilafeti üzerinde de tahakküm kurmuştur. Bu çalışmada Büveyhîlerin asli unsuru olan Deylemlilerin Türklerle arasındaki çatışmanın nedenleri ve Büveyhî hânedanının siyasi hayatını tehlikeye atan Deylemli kumandan Rûzbihân'ın isyanı, dönemin ana kaynaklarından istifade edilerek değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Büveyhîler, Türkler, Deylemliler, Muizzüddeve, Rûzbihân

ABSTRACT

After being introduced to Islam, Turks started serving as mercenaries in armies of Islamic states. They served in various ranks of first in the Umayyad army and then in the Abbasid army. Meanwhile, the Daylamites, had converted to Islam after Islamic states entered into the territory of Daylam in the 8th CE (3rd century AH) and also started being recruited into the Abbasid army. The Daylamites, were prominent with their battle qualities, and, like the Turks, also served in the army as mercenaries. The Daylamites, encountered the Turks for the first time in the Abbasid army, and these two groups to fall into strife from time to time within the Abbasid army. Due to the Turks being in the upper echelons of the Abbasid army, the Daylamites always considered the Turks their rivals. As a result of the weakening of the Abbasid political authority in the 10th century CE (4th century AH), many local dynasties emerged in Iran. As one of these, the Buyids of Daylamite origin soon dominated west of Iran and also conquered

Sorumlu yazar/Corresponding author:

İsmet Burak Batır (Dr.),

İstanbul, Türkiye

E-posta: ismetburakbatir90@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0572-6110

Başvuru/Submitted: 04.06.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:

14.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:

14.09.2022

Kabul/Accepted: 13.12.2022

Atıf/Citation: Batır, İsmet Burak. "Büveyhîler Döneminde Türkler ve Deylemliler Arasında Ortaya Çıkan Çatışma: Rûzbihân ed-Deylemî Örneği." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 32, 2 (2022): 539-556.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1126090>

the Abbasid caliphate. This study will evaluate the causes of the conflicts between the Turks and the Daylamites, and the rebellion Commander Rûzbihân of Daylam, which endangered the political life of the Buyid dynasty, using primary sources from the period.

Keywords: Buyids, Turks, Daylamites, Mu'izz al-Dawla, Rûzbihân

EXTENDED ABSTRACT

The people of Daylam, prominent for their skill in combat, had resisted the Islamic armies for nearly three centuries. Until the time of the Abbasid Dynasty and Caliph al-Ma'mûn, 17 expeditions had been organized to the Daylam region. However, after the descendants of Prophet Ali took refuge in Daylam, the religion of Islam began to spread in the region. As a result of the particular efforts of the third ruler of the Zaydî of Tabaristan, Hasan al-Utrush, the region became completely Muslim. Due to their late conversion to Islam, not much information is found about the people of this region in the works of Islamic geographers from the early periods. The Daylamites served as mercenaries in the Byzantine and Sassanid armies for many years. After becoming Muslim, they continued these services in the armies of the Islamic states. Aside from serving as infantry, they were also good at riding horses, but their lack of cavalry capabilities was their biggest shortcoming.

Like the Daylamites, the Turks had been among the nations to serve as mercenaries in the Islamic armies. The Turks first took part in the Umayyad and then in the Abbasid armies and also played an active role over time in the struggle for power. The fact that a large part of the army was formed of Turks, especially during the reign of the sons of the Abbasid Caliph Harun al-Rashid, allowed Turks a say in the state administration. Nevertheless, the authority of the caliphs was shaken due to the economic depressions and power struggles the Abbasid dynasty experienced in the 10th century CE (4th century AH). Therefore, in order to regain their shaken authority, the caliphs equipped the Turkish commanders with extensive powers, the result of which saw the Turks becoming even more influential than the caliph in the Abbasid Caliphate.

As a result of the deterioration of Abbasid authority, many revolts broke out in Iran, and local dynasties were established. One of these was the Buyid dynasty, which was also of Daylam origin. After the Buyid appeared in Daylam, they established a state in Persia under the leadership of Imad al-Dawla. The Daylamites initially formed a large part of the army during the foundation of the state, but with the expansion of the territories, Turks, Kurds, and Arabs also started serving in the army. The Turks' service in the Abbasid army disturbed the Daylamites. Therefore, the Daylamites always considered the Turks their rivals. Although the Daylamites were the main element of the state, they had no sense of belonging to the state and only obeyed the Buyids to the extent that they could make a living for themselves. They constantly made demands and would rebel if their requests went unfulfilled. Therefore, the Buyid emir Mu'izz al-Dawla recruited the Turks in the army as an element of balance against the Daylamites. After being recruited in the Buyid army, Turks were granted increased

opportunities in order to keep their hearts at ease. These developments increased the drain on the treasury and therefore led to the Daylamites' salary payment being delayed. In the face of this situation, the sedition between the two groups deepened even more.

As a result of the Buyid practice of favoritism toward the Turks, the Daylamites became displeased and started a number of rebellions, with the rebellion of Daylamite commander Rūzbihān al-Daylamī and his brothers being the most serious rebellion in Buyid history. Rūzbihān was a unique commander raised by Mu'izz al-Dawla, who trusted and loved him like his own son. He even charged Rūzbihān with suppressing riots that had broken out in Buyid territory. However, Rūzbihān rebelled against the Buyid when he was assigned to suppress a rebellion led by Imrān b. Shāhīn. The fact that Rūzbihān had resorted to such a large rebellion put the Buyid dynasty in danger and caused great disappointment to Mu'izz al-Dawla. Although Rūzbihān started this rebellion in order to protect the rights of the Daylamites, this later turned into an attempt to establish an emirate. With the support he received from the Daylamites, the rebellion grew and endangered the survival of the state. Mu'izz al-Dawla gathered a large army to suppress the rebellion and defeated Rūzbihān, who was later taken prisoner and executed. As a result of this rebellion, Mu'izz al-Dawla turned his back on the Daylamites and had Turks form the majority of his army.

Giriş

Büveyhiler Devleti'nde önemli bir mevkiye bulunan Deylemli kumandan Rûzbihân ed-Deylemî'den bahsetmeden önce Deylem bölgesinden¹ ve Rûzbihân'ın önemli görevler üstlendiği devlet hakkında bilgi vermek uygun olacaktır. İslâm'ın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra İran'ın önemli bir kısmı Müslüman olmuştu. Ancak savaşçılıkları ile bilinen Deylem halkı yaklaşık üç asır İslâm ordularına karşı mücadele etmişlerdi. Abbâsî Halifesi Me'mûn (198/813-218/833) dönemine kadar bölgeye on yedi sefer yapıldığı kaydedilir.² Abbâsiler zamanında Ali evladına yapılan baskılar sonunda onların Deylem'e sığınmalarının ardından İslâm dini bölgede yayılmaya başlamıştır. Özellikle Taberistân Zeydîlerinin üçüncü hükümdarı Hasan el-Utrûş (301/914-304/917)'ün çabaları neticesinde Deylem'in neredeyse tamamı Müslüman oldu.³ Hatta Büveyhilerin atası Büveyh b. Fennâ Hüsrev de bu süreçte putperestlik inancını terk ederek Şiîliğin Zeydiyye⁴ koluna intisab ettiği kaydedilir.

İslâm'ın ilk üç asrında Deylem ve Deylem'de yaşayan halk hakkında pek bilgimiz yoktur. Bölge halkının İslâmı tanımasından sonra İslâm coğrafyacıları eserlerinde bu bölgeye dair geniş bilgi vermiştir. Biz onların sosyal ve kültürel yapısından ziyade çalışmamızda, Deylemli kumandan Rûzbihân'ı konu edinmemiz sebebiyle askerî özelliklerini bahsetmekle iktifa edeceğiz.⁵ Deylemliler; Sâsânî ve Bizans imparatorlukları arasında yapılan savaşlarda paralı asker olarak görev yaparlardı. Dağlı bir kabile olmalarına rağmen atı kullanmayı iyi bilirdiler ancak piyade olarak savaşlılardı. Bu nedenle Deylemli savaşçıların süvari birliklerinin olmaması en büyük eksiklik olarak kabul edilirdi. Bunun yanında Deylemli askerler uzun süren savaşlarda özellikle açlığa dayanıklı olmalarıyla bilinirdi.⁶

- 1 İran'ın kuzeyinde yer alan Deylem'in sınırları tam olarak belirlenemese de genel olarak Deylem, Gilân Eyaleti'nin bir bölümüyle Hazar Denizi'nin güneyi ve Kazvîn Dağları'nın kuzeyini ihtiva eden bölge olarak bilinir. Aynı zamanda burada yaşayan halka verilen isimdir. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015), 188; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 327; *Hudûdü'l âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul: Kitabevi, 2008), 91; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası*, Çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 355; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, C. II, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977); Tahsin Yazıcı, "Deylem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IX, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 263-265.
- 2 Ebû İshâk es-Sâbî, *Kitâbü'l-müntezâ 'mine'l cüzi'l-evvel mine'l-kitâbi'l ma'rûf bi'l-Tâci fi ahbâri'd-devleti'd-Deylemiyye (Ahbâru e'immeti'z-Zeydiyye fi Taberistân ve Deylemân ve Gilân içinde)*, nşr. W. Madelung (Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1987), 9.
- 3 Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinî milûki'l-arz ve'l-enbiyâ'*, (Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât, 1961), 181.
- 4 II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında Kûfe'de ortaya çıkan mezhep Irak, Taberistân ve Yemen'de geniş kitlelere ulaşmıştır. Zeydiyye hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XLIV, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 328-331.
- 5 Abdulhalik Bakır ve Abdülhamit Dündar, "Büveyhî Hânedânî'nin Menkıbevi Kuruluşu ve Tarihi Arka Planı", *History Studies* 11/1 (2019), 23-52.
- 6 Vladimir Minorsky, *La domination des Dailamites*, (Paris: E. Leroux, 1932), 3, 20; Hasan Mneymneh, *Büveyhiler Devleti Tarihi*, çev. Tarık Akarsu, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 74; V. Minorsky, "Daylam", *EI2*, C. II, (Leiden: Brill, 1991), 193.

Türkler de tıpkı Deylemliler gibi farklı devletler içerisinde askerlik yapan milletlerdendir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde İslâm ordularının Arap Yarımadası dışında fetihlerde bulunarak İran topraklarına girmesiyle Türklerle ilk temas sağlandı. Ancak Türklerin İslâm ordularında görev almaya başlaması Emevîler dönemine denk gelmektedir. Abbâsiler, Emevîlerden sonra iktidarı ele geçirince Türklerin orduda daha faal oldukları göze çarpmaktadır. Bu dönemde Türkler sadece orduda sıradan asker olmakla kalmayıp Abbâsilerin iktidar mücadelelerinde de aktif rol oynamıştır. Özellikle Hârûnürreşîd (170/786-193/809)'in oğulları Emîn (193/809-198/813), Me'mun ve Mu'tasım-Billâh (218/833-227/842) zamanında Abbâsî ordusunun büyük kısmı Türklerden teşkil edilmiş ve önemli kumandanlar Türkler arasından seçilmişti. Türklerin orduda geniş yer bulması onları devlet yönetiminde de söz sahibi yapmıştı. Özellikle Boğa el-Kebir, Boğa el-Sagîr, Afşin, Inak ve Aşnas gibi Türk kumandanlar Abbâsî Devleti içerisinde uzun süre etkisini sürmüşlerdir.⁷

IV. (X.) yüzyıla gelindiğinde Abbâsî Devleti içinde çıkan isyanlar, ekonomik sıkıntılar ve iktidar mücadeleleri gibi sorunlar nedeniyle halifelerin otoritesi sarsılmıştı. Bütün bunların üzerine devlet işleriyle uğraşmaktan aciz halifelerin başa geçmesi Abbâsî Devleti içerisindeki çözümleri de beraberinde getirdi. Halifeler sarsılan otoritelerini yeniden tesis etmek için Türk kumandanlara geniş yetkiler vermek suretiyle onları emîrû'l-ümerâ tayin ederek devlet yönetiminde tek söz sahibi yaptı. Bunların en önemlileri Beckem (ö. 329/941), İbn Râik (ö. 330/942) ve Tüzün (ö. 334/945) gibi Türk kumandanlardır.⁸

Bu çalışmada Büveyhîlerin ilk devrinde orduda görev alan Deylemliler ve Türkler arasında meydana gelen çıkar çatışmaları ve bu çatışmaların neticesinde Deylemli kumandan Rûzbihân ve kardeşlerinin Büveyhî Devleti'ni zor duruma düşüren isyanı ele alınacaktır.

1. Büveyhîlerin Ortaya Çıkışı

Abbâsî Devleti III. (IX.) yüzyılın ilk yarısından itibaren siyasî buhranlar, bağımsızlık hareketleri ve ekonomik bozulmalar nedeniyle hâkim olduğu topraklarda birçok sorunla karşı karşıya geldi. Siyasî otoritenin zayıflaması neticesinde Irak dışında kalan topraklarda ortaya çıkan gelişmeleri kontrol edemez hale geldi. İşte böyle bir ortamda Deylem bölgesinde ortaya çıkan Büveyhîler, Şîî kökenli bir hânedandır. Hânedanın atası Büveyh b. Fennâ Hüsrev'in Ali b. Büveyh, Ebû'l-Ali Hasan ve Ahmed b. Büveyh adında üç oğlu bulunuyordu. Büveyh b. Fennâ Hüsrev ölünce yerine üç oğlundan yaşça büyük olan Ali b. Büveyh ailenin başına geçti.

7 Öyle ki önde gelen bu kumandanlar Abbâsî halifelerinin iktidar mücadelelerinde önemli roller üstlenmişti. Bunun en önemli örneği ise el-Müstâin ve el-Mu'tezz arasındaki mücadelenin ileri gelenleri Türklerden oluşmasıydı. Ahmet Ağırakça, *Abbasi Devletinde Türk Kumandanlar*, (İstanbul: Akdem Yayınları, 2015), 16; Mahmut Karapınar, "Abbâsiler Dönemi Türklerin Siyasî Faaliyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. IV, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 353.

8 Bahsi geçen Türk kumandanların siyasî hayatlarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Beckem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. V, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 287-288; Ahmet Ağırakça, *Abbasi Devletinde Türk Kumandanlar*, 159-190; a.mlf, "İbn Râik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XX, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 242.

Bunlar önceleri Sâ mânîlerin (204/819-395/1005)⁹ Deylem emîri Mâkân b. Kâkî (ö. 329/940)'nin daha sonra da Ziyârî hükümdarı Merdâvîc b. Ziyâr (316/928-323/935)'in¹⁰ hizmetine girdiler.¹¹

Merdâvîc'in ordusunda yararlı işler gösteren Ali b. Büveyh'e Kerec valiliği verildi. Kerec'te nüfuzunu artırmasının ardından Ali dikkatleri üzerine çekti. Çok geçmeden İsfahân'ı da ele geçirdi. Gelişmeleri yakından takip eden Merdâvîc, Ali'yi göz hapsine aldı ve onu takip etmesi için kardeşi Veşmgîr'i görevlendirdi. Veşmgîr'in peşinden geldiğini haber alan Ali, derhal Fars bölgesine hareket ederek Şîrâz'ı ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Şîrâz'da bulunan Deylemlileri harekete geçiren Ali, Abbâsîlerin Fars valisi Muhammed b. Yâkût'un elinde bulunan şehri kısa sürede ele geçirdi (322/934). Böylelikle Büveyhilerin Fars kolu kurulmuş oldu.¹²

Ali b. Büveyh, Fars'a hâkim olmasının ardından kardeşi Ahmed b. Büveyh'in Kirmân ve Hûzistân'ı ele geçirmesi için yardım etti. Nitekim Ahmed, 324 (935)'te Kirmân'ı; ardından 326 (937)'de Ahvâz'ı ele geçirerek Bağdat'ın zaptına giden yolda önemli bir aşama kaydetti. Bağdat'taki karışıklıklardan faydalanan Ahmed, 334 (945) yılında şehre girerek Halife Müstekfî Billah (333/944-335/946)'a itaatini sundu. Halife de Ahmed'e Muizzüddeve lakabını vererek onu emîrül-ümerâ¹³ olarak tayin etmeye mecbur kaldı. Ayrıca Ali b. Büveyh'e İmâdüddeve, Hasan b. Büveyh'e ise Rûknüddeve lakaplarını verdi. Muizzüddeve'nin Bağdat'ı hâkimiyeti altına alması üzerine Büveyhilerin Irak ve Hûzistân kolu kurulmuş oldu. Yine aynı tarihlerde ağabeyi Rûknüddeve de Rey ve Cibâl'de siyasî hâkimiyeti sağladı. Görüleceği üzere İran'ın

9 Aydın Usta, "Sâ mânîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 64-68.

10 Merdâvîc b. Ziyâr 'ın siyasî hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Güner, "Merdâvîc b. Ziyâr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 178-179.

11 Hamza el-İsfahânî, *Târih*, 183; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, çev. Kıvameddin Burslan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 276-277; *Mücmelü't-tevârih ve'l-kısas*, nşr. Muhammed Ramazânî, (Tahran: Çâphâne-yi Hâver, 1939), 378; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, çev. Abdülkerim Özeydin, C. VIII, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 222; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, C. XI, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000), 303; Ali Asgar Fakihî, *Âl-i büye ve evzâu zamân-i işân bâ nemüdüri ez zendegî-yi merdom-i ân asr*, (Tahran: İntişârât-ı Saba, 1365), 60-61; Mehmet Azimli, "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedan: Büveyhiler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005), 20.

12 Ali b. Büveyh, Şîrâz'ı ele geçirdikten sonra Abbâsî halifeliğine bağlı olduğunu bildiren yıllık sekiz milyon dirhem vergi karşılığında elinde bulundurduğu bölgelerin kendisine iktâ olarak verilmesini istedi. Fakat Ali, sancak ve hil'at gönderilmesine rağmen gereken ödemeyi hilâfete yapmadı. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 278-279; Hemedânî, *Tekmiletü Târihi't-Taberî (Taberî, Tarih içinde)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. C. XI. (Beyrut: Dârü Süveydân, 1967), 292; *Mücmelü't-tevârih ve'l-kısas*, 378; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. VIII, 229-230; Mneymneh, *Büveyhiler Devleti Tarihi*, 104; Fakihî, *Âl-i büye*, 97-99; Abbas Perviz, *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, (Tahran: İntişârât-ı İlmî, 1332), 57; İbrahim Selmân Kürevî, *el-Büveyhîyyûn ve'l-hilâfetu'l-abbâsîyye*, (Safât: Dârü'l-Urube, 1982), 95-96; Heribert Busse, "Iran under the Buyids", *Cambridge History of Iran*, ed. R. N. Frye, C. IV, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 255; Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VI, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 496.

13 Emîrül-ümerâlık ve onun ortaya çıkışı hakkında geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Emîrül-ümerâlığın Ortaya Çıkışı", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 10/11 (1979-1980), 97-108.

batı kısmında ve Abbâsî hilâfetinin hemen yanı başında Şîî bir hânedan, egemenliği ele geçirmiş bulunuyordu.¹⁴

2. Türkler ve Deylemliler Arasındaki Çatışmanın Nedeni

İmâdüddeve, Şîrâz'ı ele geçirip Büveyhîlerin Fars kolunu tesis ettikten sonra devletin kurumları da oluşmaya başladı. Büveyhî hareketinin Deylem'de ortaya çıkışından Fars'ta siyasî bir teşekkül oluşturmasına kadar olan süreçte ordunun aslı unsurunu doğal olarak Deylemliler ve Gılânîlular oluşturuyordu. Sonraki süreçte orduya Türkler, Araplar ve Kürtler dâhil olmuştur. İmâdüddeve, 324 (935) yılında Kirmân'ın ele geçirilmesi için Muizzüddeve'nin yanına 1500 Deylemli ve 500 Türk savaşı vermişti. Bu durum Büveyhî ordusundaki Deylemlilerin ağırlığını net bir şekilde göstermektedir.¹⁵ Fakat Deylemli askerler aynı ırktan olsalar da Büveyhî Devleti'ni kendi içlerinden çıkan “millî” devletleri gibi görmemişlerdir. İleride de görüleceği üzere Deylemlilerin paralı asker-kumandan ilişkisi çerçevesinde hareket ettikleri görülmektedir. Kazançlarını ve geçimlerini sağlayabildikleri ölçüde Büveyhîlere itaat ediyorlardı. Bunun hâricinde devlete manevî olarak bağlılıklarından söz etmek mümkün değildir. Deylemlilerin, Büveyhîleri benimsememesinin en önemli nedeni onların soylu bir aileye mensup olmayışlarıdır.¹⁶ Bu nedenle Deylemlilerin tamamı Büveyhî ordusuna katılmamış büyük bir kısmı Abbâsî ordusuna dâhil olmuştur.¹⁷ Ancak İmâdüddeve'nin ardı ardına kazandığı zaferler ve buradan elde ettiği ganimetleri orduya dağıtması pek çok Deylemli asker grubunun Büveyhî ordusuna katılmasını sağlamıştı. Böylelikle Büveyhîler ve Deylemli askerler arasında en azından maddî menfaate dayalı da olsa itaat gerçekleşmiş oluyordu.

İmâdüddeve, Rüknüddeve ve Muizzüddeve gibi ilk Büveyhî hükümdarları, maddî çıkara dayalı kumandan-ordu ilişkisini pek önemsememişti. Çünkü sürekli yeni yerler ele geçiriliyor bunun neticesinde Deylemli askerlerin her türlü talebi yerine getiriliyordu. Ancak bir süre sonra devletin doğal sınırlara ulaşması gelirlerin azalmasına neden olmuş ve onların istekleri

14 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 484-485; Hemedâni, *Tekmile*, 353-354; *Kitâbu'l-uyûn ve'l-hadâik fi ahbâri'l-hakâik*, nşr. Ömer es-Saidî, C. IV/II, (Dımaşk: Institut Français de Damas, 1972), 431; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-târîh*, C. VIII, 384-385; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. XI, 365; Zehebî, *Târîhu'l-islâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, C. XXV, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1992), 25; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-iber ve dîvânü'l-mübtede ve'l-haber*, C. IV, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979), 574-575; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)*, (Calcutta: Iran Society, 1964), 6; Fakihî, *Âl-i büye*, 137; Heribert Busse, *Chalif und Crosskönig, Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, (Beyrut: Ergon Verlag, 2004), 34 v.d.

15 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, C. I, 333; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/I, 291; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-târîh*, C. VIII, 272; Fakihî, *Âl-i büye*, 108; Mneymneh, *Büveyhîler Devleti Tarihi*, 212; C.E. Bosworth, “The Banu Ilyas of Kirmân”, *The Medieval History of Iran, Afghanistan an Central Asia*, (London: Variourum Reprints, 1977), 111-112.

16 Bu nedenlerin de etkisi olsa gerek Adudüddeve döneminde Ebû İshâk es-Sâbî, *Kitâbü'l-Tâci* isimli eserinde Büveyhîlerin nesebini Sâsânî hükümdarlarından Behrâm-ı Gür'a dayandırmıştır. Ancak Bîrûnî ve İbn Hassûl söz konusu seçerinin herhangi bir dayanağının olmadığını belirtmişlerdir. Bîrûnî, *Maziden Kalanlar*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 81; Abbas Azzavî, “İbn Hassûl'un Türkler Hakkında Bir Eseri”, çev. Şerefeddin Yaltkaya, *Belleten* 4/14-15, (1940): 250-266.

17 Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)*, (Calcutta: Iran Society, 1964), 134.

karşılanamaz hâle gelmişti.¹⁸ Nitekim Muizzüddeve bu durumu fark ederek Deylemli unsurlara karşı orduda güç dengesini sağlayabilmek ve süvari birliği ihtiyacını karşılayabilmek için Türkleri istihdam etmeye başladı.¹⁹ Büveyhî ordusunda yer alan Türkler genel olarak *Gilmânü'l-etrâk* adıyla bilinmekteydi. Sarayda hizmet edenlere *Gilmânü'l-dârihi*, hükümdarın yakın çevresinde olanlara ise *Gilmânü'l-esâgir* denilmektedir.²⁰ Bunlardan sonuncusu gösterdikleri başarılarla Hâcib²¹ unvanına kadar yükselebiliyordu.²²

Deylemliler, daha önce de muhtelif devletlerde²³ Türklerle birlikte paralı asker olarak görev aldığından Türkleri kendilerine zaten rakip olarak görüyorlardı. Bu sebeple Türklerin Büveyhî ordusunda yer almaya başlamasından rahatsız olmuşlardır. Muizzüddeve'nin Türklerle bolca ihsanda bulunarak onların iktalarını artırması, Deylemlilerle anlaşmazlığa düşmesinin önemli sebeplerinden biri olmuştur. Onun Türklerle karşı böylesine eli açık olması, hazine üzerindeki baskıyı artırmış ve bu durum Deylemlilerin maaşlarını geç almasına neden olmuştur. Bu yüzden Deylemliler, 334 (946) yılında Irak'ta ufak çaplı bir isyan çıkarmışlardır.²⁴ Netice itibariyle onların haklarının ihlal edilmesi, var olan mücadeleyi daha da tetiklemiştir. Türkler gelirlerini artırırken Deylemliler kendi ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak duruma düşüler. Bu durum iki grup arasındaki fitnenin daha da derinleşmesine yol açtı.²⁵

Türkler ile Deylemliler arasında yaşanan çatışmaların şiddetlenmesi Muizzüddeve'nin Türklerle karşı uyguladığı pozitif ayrımcılık siyasetinin sonucudur. Deylemlilerin bitmek bilmeyen istekleri, zaman zaman ayaklanma girişimleri ve itaatsizlikleri onun Deylemlilere karşı güvensizliğini artırdı. Özellikle Deylemli kumandan Bûrerîş'in isyanı Deylemlilere olan güvensizliği daha da artırmıştı. Muizzüddeve, 337 (949) yılında ağabeyi Rûknüddeve'ye yardım için Türk kumandan Hâcib Sebüktegin'in öncülüğünde bir askerî birliği Rey'e gönderdi. Ordu, Dînever²⁶ yakınlarına geldiğinde Bûrerîş yanına aldığı bir grup Deylemli asker ile Sebüktegin'e karşı ayaklanarak artık onun emrinde olmayacağını ilan etti. O sırada Muizzüddeve'ye sadık

18 İbn Miskeveyh, Deylemlilerin, Büveyhî hükümdarlarını zor durumda bırakan taleplerini açık bir şekilde ifade etmiştir. Rûknüddeve'nin soylu bir aileden gelmediği için emirlerini Deylemli askerlere dinlemediğini, onlara isteklerini yaptırmak için tavizler verdiğini ve bu isteklerini yaptırabilmek için tahammül edilemeyecek müsamahalar gösterdiğini belirtmiştir. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 666.

19 Esasen Büveyhilerden önce de Deylem'de Türk süvari birliklerinden istifade ediliyordu. Örneğin Ziyârî hükümdarı Merdâvîc ordusunda Türk süvari birlikleri bulunduyordu. Ancak onlara kötü davranmasının akabinde Merdâvîc bir suikast sonucu öldürülmüştü. Ziyârîlerin emrindeki Türkler de İmâdüddeve'nin yanına giderek onun emrine girmişti. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 294.

20 Busse, *Chalif und Crosskönig*, 329.

21 Büveyhî ordusunda en üst rütbeli kişiye verilen unvandır. Rütbe sıralamasına göre en üstte hâcib onun altında ise kâid ve nakib bulunurdu. Aydın Tanerî, "Hâcib", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 509.

22 Busse, *Chalif und Crosskönig*, 329; Mneymneh, *Büveyhiler Devleti Tarihi*, 222;

23 Deylemliler ve Türkler; Abbâsiler ve Ziyârîler gibi devletlerin ordusunda aynı safta yer almışlardır.

24 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 495; Kitâbu'l-uyûn, IV/II, 451; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târîh*, C. VIII, 388; Busse, *Chalif und Crosskönig*, 334; Khanoghan Hacıyev, *Irak Büveyhileri'nin kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)*, (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 298.

25 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 498.

26 Cibâl bölgesinde bulunan kadim bir şehir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, C. II, 545-546.

bir kumandan olan Rûzbihân ve yanındaki askerler Sebüktegin'e bağlılığını bildirdi. Yapılan kısa süreli çatışmalardan sonra Bûreîş'in isyanı kontrol altına alındı. Onun yanında bulunanlar özür dileyip yeniden Sebüktegin'in safına katıldı.²⁷

3. Rûzbihân ve Kardeşlerinin İsyanı

Rûzbihân Vendâzhurşîd ed-Deylemî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. O, Muizzüddeve'nin ordusuna katılmadan önce Deylemliler gelen kumandan Musa Feyyâze'nin²⁸ yanında sıradan bir askerdir. Rûzbihân'daki askerî yeteneği keşfeden Muizzüddeve onu yakın adamlarından biri yaptı ve onun eğitimiyle kendisi ilgilendi.²⁹ Muizzüddeve'den böylesine himaye görmesi Deylemliler arasında Rûzbihân'ın şanını yüceltti. Bu nedenle sözüne itibar edilen bir kumandan hâline geldi. Bağdat'ın ele geçirilmesinin hemen ardından 336 (948) yılında Rûzbihân'a Sevâd bölgesinin³⁰ on milyon dirhem karşılığında iktâ olarak verilmesi, onun Muizzüddeve nazarındaki yerini göstermesi açısından önemlidir.³¹

Rûzbihân isyanının hemen öncesinde İmrân b. Şâhin (ö. 369/979) adındaki bir eşkiya Batîha (Batâih)'yi³² kendine mesken edindi. Buradan geçen ticaret kervanlarının yolunu kesip onları gasbetmeye başladı (338/949).³³ Gün geçtikçe güçlenen İmrân, önemli mevkiileri zapt ederek bölgedeki stratejik noktalara kale yapmak suretiyle varlığını güçlendirdi.³⁴ İmrân'ın bölgedeki nüfuzunu artırmasından rahatsız olan Muizzüddeve, veziri Ebû Ca'fer es-Saymerî (ö. 339/950)'yi onun üzerine gönderdi. İmrân'a karşı başarılı bir sefer yürüten Saymerî, İmrân'ı mağlup etmeyi başardıysa da onu yakalayamadı. Bu sırada ağabeyi İmadüddeve'nin vefat etmesinin ardından Fars bölgesinde karışıklıklar çıkması üzerine Muizzüddeve, Saymerî'ye haber göndererek İmrân'ı bırakmasını ve derhal Fars'a gitmesini emretti. Saymerî, İmrân'ın peşini bırakarak Şîrâz'a gitti.³⁵ Böylece İmrân b. Şâhin üzerine yapılan ilk sefer başarısızlıkla sonuçlandı. İmrân b. Şâhin, Büveyhîlerin yaptığı bu başarısız seferden sonra Batîhâ'da daha da güçlendi. Muizzüddeve bu kez de güvendiği kumandanlarından Rûzbihân'ı Batîhâ üzerine gönderdi. Bölgeyi iyi tanıyan Rûzbihân, bataklık alanda kullanmak amacıyla kayık benzeri

27 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 515; Hemedâni, *Tekmiletü Târihi't-Taberî*, 161; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. VIII, 410.

28 Hemedâni ve *Kitâbu'l-uyûn*'un meçhul müellifi bu ismi Musa Katâde olarak kaydetmiştir. Çalışmamızda İbn Miskeveyh'de geçen Musa Feyyâze kaydını dikkate alarak bu şekilde kullandık. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 364; Hemedâni, *Tekmiletü Târihi't-Taberî*, 366; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/I, 466, 473.

29 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 557.

30 Fırat ve Dicle havzasında bulunan bu bölgeye Aşağı Mezopotamya da denilmiştir. Kûfe, Vâsıt ve Basra gibi meşhur şehirler Sevâd bölgesinde bulunmaktadır. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, C. II, 272-278.

31 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 511; Hemedâni, *Tekmiletü Târihi't-Taberî*, 160.

32 Fırat ile Dicle nehirlerinin meydana getirdiği Irak'ın güneyinde yer alan bataklık bölgedir. Hakkı Dursun Yıldız, "Batîha", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. V, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 195-196.

33 İmrân b. Şâhin ve isyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Fâyeze İsmail Ekber, "el-Batâih tahte nüfûzi İmrân b. Şâhin min havâley 330-369/941-979", *Mecelletü Câmiati'l-Meliki's-Suûd*, VII, (1415/1995), 113-137.

34 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. VIII, 420; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-iber*, C. IV, 438.

35 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 517; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 461; Hemedâni, *Tekmiletü Târihi't-Taberî*, 369; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. VIII, 416; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. XI, 380; İbn Haldûn, C. IV, 438; İsmâil Ekber, "el-Batâih", 125.

araçlar yaptırarak İmrân'ın üzerine yürüdü. Rûzbihân'ın üzerine geldiğini öğrenen İmrân pusu kurup onu beklemeye başladı. Fakat İmrân'ın saklandığı yerden çıkmaması üzerine sıkılan Rûzbihân saldırıya geçti. Rûzbihân'ın saldırıya geçmesi İmrân'ın beklediği bir durumdu. İmrân pusu kurduğu yerden çıkarak Rûzbihân ve ordusunu hezimete uğrattı. Rûzbihân'ın ordusunun silahlarını ve kayıklarını ele geçirerek gücüne güç kattı.³⁶

Muizzüddeve, 339 (950) yılında İmrân b. Şâhin üzerine yapılan başarısız seferin ardından bu kez de 344 (956) yılında Rûzbihân'ı yeniden Batîha tarafına gönderdi. Fakat Batîhâ'ya geldiğinde İmrân'ı kuşatmaktan vazgeçen Rûzbihân, Büveyhîlere karşı isyan etti.³⁷ Rûzbihân'ın hemen ardından Ahvâz'da³⁸ bulunan Esfâr ve Şîrâz'da bulunan Belkâ isimli kardeşleri de Büveyhîlere karşı isyan bayrağını açtı.³⁹ Rûzbihân, Batîha'dan hemen ayrılmayarak Ahvâz'da vekili olarak bulunan kardeşi Esfâr'a mektup yazdı. Mektubunda daha önceden Muizzüddeve'ye isyan eden ve o sırada Râmhürmüz Kalesi'nde tutuklu bulunan Feth el-Leşkerî ve Kurkîr'i serbest bırakmasını istiyordu. Esfâr verilen emri yerine getirerek onları serbest bıraktı.⁴⁰ Rûzbihân'ın Batîha'dan Vâsî'te geçmesinden sonra orada bulunan Deylemliler ona itaatlerini sundu. Geleneklerine uygun olarak da kokulu bir bitki (reyhan) takdim ederek onu kendilerine emîr seçtiler.⁴¹ Rûzbihân'ın amacının Büveyhîlerden bağımsız bir emîrlik kurmak olduğunu söyleyebiliriz. Bağdat'ta bulunan Muizzüddeve'ye isyan haberi ulaşınca Muizzüddeve, Rûzbihân'a güveninden dolayı durumu önemsememiş hatta veziri Mühellebî (ö. 352/963), Rûzbihân konusunda kendisini uyarınca onu azarladı.⁴²

Rûzbihân, isyan başladıktan sonra Muizzüddeve'ye mektup yazarak isyanın sebeplerini birbiriyle çelişen sözlerle açıkladı. İlk önce kardeşi Esfâr'ın yaptıklarını kınayıp kendisini meydana gelen olayların uzağında tutmaya çalışan bir imaj çizdi. Bunun yanında kendisine karşı kaba davranıldığını ve eski değerinin kalmadığını belirterek Muizzüddeve'yi de bozgun çıkaran Türklerin kendisine karşı atılan iftiralara inanmakla suçluyordu. Muizzüddeve ise Rûzbihân'a gönderdiği cevabî mektupta: Kendisine karşı herhangi bir düşmanlık beslemediğini, Rûzbihân'ın bunca ihsan ve nimete karşı nankörlük ettiğini, kendisini bu yüzden hayal kırıklığına uğrattığını belirtmiştir. Mektubun devamında ise Kur'ân'dan ayetleri örnek göstererek isyanından vazgeçmesini ve vazgeçtiği takdirde kendisini affedeceğini bildirmiştir.⁴³ Bütün nasihatlere ve

36 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 526; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, C. VIII, 420.

37 Hemedânî, *Tekmiletü Târihi'l-Taberî*, 381; Ebû İshak es-Sâbî, *el-Muhtâr min Resâili's-Sâbî*, nşr. Şekîb Arslan, (Beyrut: Dârü'n-nehdati'l-hadîse, t.y.), 53; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 477; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, C. VIII, 445.

38 İran'ın güneybatısında yer alan Hüzistân'ın siyasî ve idarî merkezidir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, C. I, 284-286.

39 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 557; Hemedânî, *Tekmiletü Târihi'l-Taberî*, 381; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 477; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, C. VIII, 445; İbn Haldûn, C. IV, 440.

40 Ebû İshak es-Sâbî, *el-Muhtâr min Resâili's-Sâbî*, 53.

41 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 557; Ebû İshak es-Sâbî, *Resâil*, 53; Hemedânî, *Tekmiletü Târihi'l-Taberî*, 381; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, C. VIII, 445.

42 *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 478.

43 Ebû İshak es-Sâbî, *Resâil*, 53-55; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 477.

uyarılarına rağmen isyanda ısrar eden Rûzbihân, Ahvâz üzerine yürüdü. Bu durumu haber alan Mühellebî, Rûzbihân'dan önce Ahvâz'a ulaştı ve burada Muizzüddevle'den gelecek haberi beklemeye başladı. Muizzüddevle, Rûzbihân'ın isyanını teyit ettikten sonra Mühellebî'ye mektup yazarak ordusunun uygunluk durumuna bakmasını ve Rûzbihân'la karşılaşmayı göze alıyorsa savaşmasını, aksi durumda ise Basra'ya çekilmesini emretti.⁴⁴ Mühellebî bu yazışmalar doğrultusunda savaş hazırlıklarına başladı. Ordunun başına Ebü'l-Abbas Leylâ b. Musa'yı kumandan olarak atayarak askerlere para ve silah dağıttı. Leylâ b. Musa'nın ordusundaki bazı Deylemli askerler, Rûzbihân'ın isyan hareketini önemsiz göstererek kendilerine imkân verilirse isyanı bastırabileceklerini söyledi. Leylâ b. Musa onların bu teklifini kabul ederek Deylemlilere bir miktar para verdi. Ancak Deylemli askerler ona ihanet ederek almış oldukları paralarla Rûzbihân'a katıldı.⁴⁵

Rûzbihân'ın bu gelişmelerden sonraki işi Ahvâz'a geldikten sonra kardeşi Esfâr ile buluşmak oldu. İsyanın ciddiyetini gören Mühellebî, Leylâ b. Musa'nın ordusundaki Deylemlilerin de Rûzbihân safına geçmesinden sonra savaşa girmekten çekindi. Bunun üzerine Basra'ya çekilirken Rûzbihân'ı zor durumda bırakmak amacıyla Ahvâz'da bulunan su kuyularını kullanılmaz hâle getirdi ve yiyecekleri de yok etti. Bazı kumandanlarını önceden yollayan Mühellebî, kendisi de maiyetindekilerle sonrasında Basra'da bulunan Mehdî Kalesi'ne gitti.⁴⁶ Mühellebî'nin ordusu oldukça yıpranmıştı, bu nedenle burada fazla tutunamayan Mühellebî, Übülle'ye⁴⁷ gitmek zorunda kaldı.⁴⁸ Bu süreçte asker sayısı azalmış ve kendisi de güçsüz bir duruma düşmüştü. Onun zor durumda kaldığını öğrenen Rûzbihân, Mühellebî'yi daha da güçsüz duruma düşürmek için ordusunda bulunan Ahvâz valisi Muhammed b. Ahmed el-Humeynî'ye mektup yazdı. Vezirlik vad ederek kendisine katılmasını teklif etti. Teklifi kabul eden Humeynî, Mühellebî'nin ordusundan ayrılarak Rûzbihân'a iltihak etti. Sonuç olarak Rûzbihân ona hil'at giydirek kendisine vezir tayin etti.⁴⁹ Bu sırada Bağdat'ta bulunan Deylemliler Rûzbihân'ın isyanını haber alınca, maaşlarının geç ödenmesini bahane ederek karışıklık çıkarmaya başladılar. Bunların bir kısmı Muizzüddevle'nin yanından ayrılarak Rûzbihân'ın safına geçti.⁵⁰

Durum Rûzbihân'ın lehine dönmesi üzerine Muizzüddevle isyanı kontrol altına almak için birtakım önlemler aldı. Bu minvalde öncelikle Şîrzil kumandanlığındaki öncü birliği Rûzbihân üzerine gönderdi. Bunun yanında Vâsıt'a, Ebü'l-Hasan el-Abzâicî'yi göndererek şurta teşkilatının başına getirdi. Rûknüddevle'ye de mektup yazarak Bağdat'ın korunması için yardım talep etti. Muizzüddevle hazırlıklarını tamamladıktan sonra 5 Şaban 345 (12 Kasım

44 Ebü İshak es-Sâbî, *Resâil*, 56.

45 Ebü İshak es-Sâbî, *Resâil*, 56; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 478.

46 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 558; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 478; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, C. VIII, 420.

47 Orta Çağ'da Irak ve İran'a mal getiren uluslararası gemilerin kullandığı işlek bir liman kentidir. C.E. Bosworth, "al-Ubulla", *EI2*, C. X, (Leiden: Brill, 1991), 765-766.

48 *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 478; Hemedânî, *Tekmiletü Târihi'l-Taberî*, 381; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. XI, 395.

49 Ebü İshak es-Sâbî, *Resâil*, 57; Hemedânî, *Tekmiletü Târihi'l-Taberî*, 381; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 478.

50 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 557; Hemedânî, *Tekmiletü Târihi'l-Taberî*, 381; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, C. VIII, 445.

956) tarihinde Leşkerrûz b. Sehlân'ı az sayıda birlikle Bağdat'ta bıraktı ve büyük bir orduyla Vâsıt'a doğru yola çıktı. Muizzüddeve'nin Bağdat'tan çıkmasından sonra şehrin savunması kalması nedeniyle Abbâsî Halifesi Mutî-Lillâh (334/946-363/974), Hamdânîlerin (293/905-394/1004) Bağdat'a saldıracığı korkusuyla şehri terk etti. Nitekim Mutî-Lillâh'ın düşündüğü gibi Musul Hamdânî emîri Nâsırüddeve (317/929-356/967) bu fırsatı değerlendirerek oğlu Ebü'l-Müraccâ Câbir'in kumandanlığında Bağdat üzerine ordu sevk etti. Haberin duyulması üzerine Muizzüddeve, yanında bulunan hâcibi Sebüktegin'e bir orduyla birlikte Bağdat'a gitmesini emretti. Bunun yanında Sebüktegin'e destek olmak için Nihâvend valisi Müsâfir b. Sehlân'ı da Bağdat'a gitmek üzere görevlendirdi.⁵¹ Deylemliler, Muizzüddeve'nin Bağdat'ta olmayışından faydalanarak maaşlarını alamadıkları gerekçesiyle karışıklık çıkarmaya başladı. Hatta daha da ileri giderek Muizzüddeve'nin aile efradına ve taraftarlarına saldırmayı planlamışlardı. Onların bu denli ileri gitmesi Sebüktegin ve diğer ileri gelen kumandanları korkutmuştu. İsyanı kontrol altına alabilmek için Sebüktegin, Deylemlilere maaşlarının ödeneceğini vaat etmiş ve kısmî ödeme yaparak onları bir süreliğine sakinleştirmişti. Fakat yine aynı gerekçelerle zaman zaman isyana tevessül ediyorlardı. Ayrıca Rûzbihân ile Muizzüddeve arasındaki mücadeleyi de körüklemek için propaganda yapıyorlardı. Bir süre sonra Bağdat'ın asayîşi kontrol altına alındı. Ardından Sebüktegin, Rûzbihân'la karşılaşmak üzere Ahvâz'a giden Muizzüddeve'den gelecek haberi beklemek için şehrin doğu kısmında bulunan Şemmâsiye Kapısı'nda; Müsâfir b. Sehlân ise şehrin kuzeyindeki Katî'a bölgesinde karargâhını kurdu.⁵²

Muizzüddeve Ahvâz'a girdiği esnada şehrin ileri gelenleri, Büveyhî ordusunun şehre girmesine çok sevinerek onlara methiyelerde bulunmuş; Rûzbihân'a da beddualar etmişti.⁵³ Muizzüddeve'nin Ahvâz'a geldiğini haber alan Rûzbihân, Askerimükrem'e⁵⁴ hareket etti. Muizzüddeve, Ahvâz'a giderken Halife Mutî-Lillâh da ona katılmıştı. O sırada Übüle'de bulunan Leylâ b. Musa ve Mühellebî'yi yanına çağırıldı. Halifeyi savaştan uzak tutmak gayesiyle Mühellebî eşliğinde Mehdi Kalesi'ne gönderdi.⁵⁵ Muizzüddeve'nin Halifeyi savaşa katmamak istemesinin sebebini kaynaklar belirtmese de bu meseleyi Büveyhîlerin iç işleri olarak görmesi şeklinde yorumlayabiliriz.

Muizzüddeve, Rûzbihân'ı sıkıştırmak için stratejik konumda olan Erbak⁵⁶ Köprüsü'nü zaptetti ve karargâhını köprü'nün yakınında Fars'a giden bir yol üzerinde kurdu. Onun karargâhını burada kurmasının başlıca nedeni kendi ordusundaki Deylemlilerin Rûzbihân tarafına geçme

51 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 557; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 479; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, C. VIII, 445; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. XI, 395; İbn Haldûn, C. IV, 441.

52 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 558; *Kitâbu'l-uyûn* müellifine göre Muizzüddeve'nin Bağdat'ın savunması için görevlendirdiği Müsâfir b. Sehlân ile Sebüktegin'in arasının bilinmeyen nedenden dolayı açıldığını, savaşma noktasına geldiklerini ancak daha sonra barıştıklarını belirtmektedir (C. IV/II, 483).

53 Ebü İshak es-Sâbî, *Resâil*, 58.

54 Hûzistân'ın Ahvâz şehrine bağlı günümüzde mevcut olmayan Orta Çağ şehri. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, C. IV, 123-124.

55 *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 479; Ebü İshak es-Sâbî ise Mühellebî'yi Mehdi Kalesi'ne değil Hûzistân şehirlerinden Bâsiyân'a gönderdiğini nakletmektedir (*Resâil*, 59).

56 Râmhürmüz'e bağlı bir kasaba. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, C. I, 137.

ihtimalini önlemektir. Ayrıca Muizzüddeve, olası bir yenilgi durumunda Büveyhîlerin Fars kolu hükümdarı Adudüddeve'nin yanına sığınmayı düşünmesinin de karargâhını burada kurmasında etkili olduğu söylenebilir. Hem Muizzüddeve hem de Rûzbihân'ın ordusu savaş hazırlıklarını sürdürüyordu. Ancak Rûzbihân'ın ordusuna fazla sayıda Deylemli askerin katılması nedeniyle Rûzbihân ordusunu teçhiz etmek için yeterli parayı bulmakta güçlük çekmişti. Bu yüzden orduya yapılan harcamaları durdurarak para bulmak üzere Askerimükrem'den Ahvâz'a döndü. Muizzüddeve, Rûzbihân'ın atacağı adımları öğrenmek üzere casuslar görevlendirdi. Bunun yanında Rûzbihân'ın ordusundaki ileri gelen Deylemli kumandanlara haber gönderip bağışlandıklarını ve geri dönmelerini bildirdi.⁵⁷ Nitekim bu teklif üzerine Deylemli kumandan Ebû Muhammed Hasan b. Fennâhüsrev ve ona bağlı birlikler Muizzüddeve'nin safına geçti. Deylemli birliklerin kendisine katılmasıyla kuvvetini artıran Muizzüddeve son hazırlıklarını da tamamlayarak Erbak Köprüsü'ne doğru hareket etti. Ancak Deylemlilere güvenmediği ve onların kendisine ihanet etmesinden korktuğu için köprüden geçişine izin vermedi. Bu nedenle köprü'nün başına bir de muhafız birliği yerleştirdi.⁵⁸ Akabinde iki taraf da hazırlıklarını tamamlayıp savaş düzeni aldı. Erbak yakınlarında küçük çatışmalar halinde başlayan savaşın ilk gününde taraflar birbirlerinin gücünü yokladı. Güvendiği Deylemli kumandanlardan yalnızca Şîrîl İbn Vahrî, Hasan b. Fennâhüsrev ve Leylâ b. Musa'yı yanında götürdü. Ancak buna rağmen ismini bilmediğimiz iki Deylemli kumandan Rûzbihân'ın safına geçti.⁵⁹ Bu gelişme üzerine Muizzüddeve Deylemli askerleri ordudan çıkararak ordusunu tamamen Türk birliklerden teşekkül etmeye karar verdi.⁶⁰ Muizzüddeve'nin Deylemlilere karşı bu tutumu onların Türklere karşı daha da öfkelenmesine sebep oldu. Ertesi gün Muizzüddeve yanına aldığı Türk birliklerle köprüyü geçmek istedi. Ancak Deylemliler Muizzüddeve'nin kendilerini orduya dâhil etmediği ve köprüden geçişe engel olduğu için ona oldukça kızgındı. Ona hitaben şöyle dediler: “*Bizi askerlerin olarak buraya kadar getirdin. Fakat senin malını ve mülkünü korumak için beklerken Türklerin senin için savaşmalarını izlemeye tahammül edemeyiz. Savaşı kazanacak olursan bu zafer onların adına yazılır ve bizi kimse önemsemez. Şayet yenilecek olursan da ağır hakaretlere biz maruz kalırız*”. Deylemliler bu itirazları köprüyü geçtikten sonra Rûzbihân'a katılmak için bir bahane olarak öne sürüyorlardı. Muizzüddeve de onların itirazlarını köprüyü geçmek için başvurdukları bir hile olduğunu anlamıştı. Onları sakinleştirmek adına bu seferi düşmanın gücünü önceden tespit etmek için yapıldığını ve düşmanla ciddi bir savaşın olmayacağını söyledi. Ertesi sabah hep birlikte Rûzbihân'ın üzerine saldırıya

57 Ebû İshak es-Sâbî, *Resâil*, 59; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 480.

58 İbn Miskevevh, *Tecâribü'l-ümem*, 558; Hemedânî, *Tekmiletü Târihi'l-Taberî*, 381; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 480; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, C. VIII, 446; İbn Haldûn, C. IV, 441.

59 *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 480.

60 İbn Miskevevh, *Tecâribü'l-ümem*, 558; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 480; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, C. VIII, 446; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi'l-fünûni'l-edebe*, thk. Fevzi Anıl, C. XXVI, (Kahire: en-Nehdatü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1985); 189; İbn Haldûn, C. IV, 441. Ebû İshak es-Sâbî, orduda Türklere başka Deylemliler ve Gilânîlardan oluşan seçme birliğin de olduğunu kaydetmektedir. *Resâil*, 60.

gececeklerini sözlerine ekleyerek onları ikna etmeye çalıştı. Ayrıca onlara bir miktar para ve hediye dağıtarak gönüllerini almaya çalıştı.⁶¹

Muizzüddeve, Deylemlileri sakinleştirmesinin ardından Erbak Köprüsü'nden geçerek askerlerini savaş nizamına soktu. 345 yılı Ramazan ayının son gününde (5 Ocak 957) Rûzbihân'la savaş başladı. Öğlenden akşama kadar süren şiddetli savaşta Türk askerler sürekli saldırdığı için yorgun düşmüş ve hamleleri yavaşlamıştı. Bunun yanında tükenen okları nedeniyle Muizzüddeve'nin yanına gelerek daha fazla savaşamayacaklarını, saldırıya bugünlük ara vermek istediklerini ve geceleyin dinlendikten sonra sabah devam etmek istediklerini belirttiler. Muizzüddeve bunun mümkün olmayacağını eğer geri çekilirlerse Rûzbihân'ın saldırısına uğrayacaklarını ve geride bıraktıkları Deylemlilerin sadakatine güvenmediği için kendilerine karşı saldırıya geçmelerinden korktuğunu bildirdi. Zor durumda kalan Muizzüddeve ordunun önüne geçerek duygusal bir konuşma yaptı. Konuşmasında; tek yumruk halinde kendi komutası altında toplanmalarını ve hücumla geçmelerini ancak bu şekilde zaferi kazanabileceklerini aksi durumda ilk öldürülecek kişinin kendisi olacağını belirtti.⁶² *Gilmânü'l-dârihi* denilen sarayında yetiştirdiği özel birliklerini toplayıp onlara konuşma yaptı: “*Ey evlatlarım, sizi kendi evlatlarım gibi yetiştirdim. Size güvenimi boşa çıkarmayınız.*” diyerek onları savaşmaları hususunda teşvik etti.⁶³ Ok ihtiyacını karşılamak üzere düşük rütbeli askerlerden okları alarak bu birlikler arasında paylaşıldı. *Gilmânü'l-esâgir* adındaki genç Türk birliği ise Rûzbihân'la yapılan savaşta yer almamış, onlar uygun zamanı beklemişti. Savaşa katılmak için çok istekli olmalarına rağmen Muizzüddeve onların isteklerini en kısa sürede yerine getireceğini bildirdi. Bunlar zırhlı giyimleriyle öne çıkan eğitimli süvari birlikleriydi. Muizzüddeve'den haber gelmesinin ardından Deylemliler üzerine harekete geçen bu süvari birliği ani bir saldırıyla safları yarıp düşman birliklerinin arkasına geçti. Deylemli birliklerin saflarının bozulduğunu gören Muizzüddeve de kendi birlikleriyle saldırıya geçti. Savaşın kaderini değiştiren bu saldırıdan sonra Deylemlilerin çoğu öldürüldü ve esir alındı.⁶⁴ Rûzbihân ise yenilgiden sonra yanına aldığı bir grup askeriyile Şüşter'de bulunan yeğenin yanına kaçmayı planlıyordu. Ancak onu takip eden bir grup Türk askeri tarafından Rûzbihân yakalanarak esir düştü. Muizzüddeve, onun öldürülmesini emrettiyse de Büveyhilerin önde gelen kumandanlarından Ebû'l-Fevâris Şîrzîl'in araya girmesiyle Rûzbihân ölümden kurtuldu. Ölenler arasında isyan başladıktan sonra Rûzbihân'ın ordusuna iltihak eden Muizzüddeve'nin kâtibi Muhammed b. Ahmed el-Humeynî de bulunuyordu. Bunun yanında Feth el-Leşkerî ve Kürkîr de esir alınanlar arasındaydı.⁶⁵

61 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 558; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 481; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, C. VIII, 446.

62 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 558; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 480; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, C. VIII, 446.

63 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 559.

64 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 559; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 482; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, C. VIII, 447.

65 Ebû İshak es-Sâbî, *Resâil*, 62; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 482.

Savaşın bitmesinin ardından Rûzbihân ve ona katılan isyancılar güvenli bir çadıra alınarak başlarına bir de muhafız birliği görevlendirildi. Muizzüddeve zafer haberini Bağdat'a iletmek için göz altında bulunan Feth el-Leşkerî, Kûrkîr ve Arslân Gûr ile bazı Deylemlî kumandanları Bağdat'a gönderdi.⁶⁶ Rûzbihân'ın yenilgi haberi Bağdat'a ulaşınca Deylemlîler ilk önce inanmak istemediler. Çünkü askerî olarak Rûzbihân'ın Muizzüddeve'ye karşı üstünlüğünden emindiler ve bunu asılsız bir haber olarak değerlendirdiler. Bununla da kalmayıp Muizzüddeve'nin gücünü hafife alarak alay etmeye başladılar. Ancak kısa süre sonra Rûzbihân'ın yenildiği haberinin doğruluğu Bağdat'a ulaşması Deylemlîlerde büyük bir üzüntü ve umutsuzluğa neden oldu.⁶⁷

Hamdânî emîri Nâsırüddeve'nin kuvvetleri Muizzüddeve'nin yokluğundan istifade ederek Bağdat'a girme hazırlıkları yapıyordu. Muizzüddeve onlardan önce Bağdat'a girmek için ağırlıklarını geride bırakıp Türk birlikleri ve esirlerle Bağdat'a doğru yola çıktı. 17 Şevval 345 (22 Ocak 957)'de Bağdat'a gelen Muizzüddeve ilk önce sarayına gitti. Ardından nehir yoluyla “Zabzab” isimli kayığa binerek Şemmâsiye Kapısı'nda karargâh kuran hâcibi Sebüktegin'in yanına gitti.⁶⁸ Esirler Rûzbihân ve Kûrkîr için de ayrı bir kayık hazırlanmış onların teşhir edilmeleri amaçlanmıştı. Halk nehrin her iki tarafında sıralanarak Muizzüddeve'ye dua ediyor, isyancılar için de bedualar eşliğinde taş atıyordu. Muizzüddeve kazanılan bu zaferin ardından hâkimiyetinde bulunan tüm şehirlere mektuplar gönderdi.⁶⁹

Muizzüddeve'nin Rûzbihân zaferini duyan Nâsırüddeve'nin kuvvetleri Bağdat önlerinden Musul'a geri çekildi. Hâcib Sebüktegin onların peşine düşse de yakalayamadı. Her ne kadar çıkardığı isyanla Büveyhî hanedanının akıbetini tehlikeye düşürse de Muizzüddeve, Rûzbihân'ı öldürmeyip Bağdat'ın yakınlarında yer alan Serât'taki kaleye hapsedirmişti. Ona kibar davranıp merhamet gösteriyordu. Fakat Deylemlîler Rûzbihân'ın hapsedildiği kaleye baskın yapmayı planlıyordu. Bunu haber alan Müsâfir b. Sehlân, Muizzüddeve'ye durumu bildirdi ve onun öldürülmesinin gerekli olduğunu söyledi. Muizzüddeve başta onun öldürülmesini hoş karşılamasa da ordunun diğer önde gelen kumandanları bu işin peşini bırakmadılar. Rûzbihân'ın öldürülmemesi halinde Deylemlîlerin Rûzbihân'ı kurtarmak için kaleye baskın yapacaklarını, yeniden bir isyan başlatacaklarını ve devletin çökme ihtimali bulunduğunu bildirdiler. Onların bu denli ısrarlarına dayanamayan Muizzüddeve bir tekneye bindirilerek Dicle Nehri'nde boğduruldu ve cesedi nehre atıldı.⁷⁰ Aradan iki gün geçtikten sonra onun cesedi balıkçı ağına takılmış ve çıkarılarak Kelvâzâ⁷¹ mevkiinde defnedildi.⁷² Rûzbihân'dan

66 *Kitâbu'l-uyûn* müellifi zafer haberinin güvercinler vasıtasıyla Ahvâz'a gönderildiğini kaydemektedir. C. IV/II, 483.

67 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 559; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 484; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, C. VIII, 447.

68 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 560; Hemedânî, *Tekmiletü Târihi't-Taberî*, 381; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, C. VIII, 447; İbn Haldûn, C. IV, 441.

69 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 559;

70 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 560; *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 485; Hemedânî, *Tekmiletü Târihi't-Taberî*, 381; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, C. VIII, 447.

71 Bağdat'ın batısında yer alan bir kasabadır. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, C. IV, 477.

72 *Kitâbu'l-uyûn*, C. IV/II, 486.

sonra Şîrâz'da kardeşi Belkâ'nın da isyanı bastırılmıştı. Böylelikle Büveyhîlerin başına büyük sıkıntılar açan isyan başarıyla bastırılmış oldu.

Sonuç

Büveyhîlerin aslı unsuru olan Deylemliler devletin kuruluşundan itibaren orduda paralı asker olarak istihdam edilmiştir. Devletle herhangi bir aidiyet bağı kuramamışlar bu nedenle onlarla ilişkiler maddî menfaat üzerinden yürümüştür. Büveyhîlerin sınırlarının genişlemesi ve ihtiyaç duyulan süvari birliklerini Türklerle karşılama isteği Deylemlilerde hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Her ne kadar onlar manevî bir bağ ile kendilerini devlete ait hissetmeseler de devlet içerisinde kendilerini diğer etnik gruplardan üstün görüyorlardı. Muizzüddeve'nin Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra Deylemlilerin sürekli isyana meyilli olduğu görülmektedir. Kaldı ki ortaya çıkan isyanların tamamı Deylemliler tarafından çıkarılmıştır. Bu gelişmelerin ardından Muizzüddeve Deylemlilere karşı Türkleri denge unsuru olarak orduda istihdam etmiştir. Türklerin Büveyhî ordusunda istihdamından sonra Muizzüddeve onların gönlünü hoş tutmak için iktalarını artırması hazine üzerindeki baskıyı artırmış dolayısıyla Deylemlilerin maaşlarını geç almasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Türkler gelirlerini artırırken Deylemliler kendi ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak hâle geldiler. Yaşanan bu durum karşısında iki grup arasındaki fitnenin daha da derinleşmesine yol açtı. Deylemliler ilk olarak Bûrerîş öncülüğünde isyan girişiminde bulundularsa da çok fazla etkili olamadan bastırıldı.

Rûzbihân ve kardeşlerinin Büveyhî coğrafyasında başlattığı isyan Deylemlilerin girişmiş olduğu en ciddi isyandır. Rûzbihân bu isyanı Deylemlilerin haklarını koruma gayesiyle başlatmış olsa da isyanın zamanla emîrlik kurma teşebbüsüne dönüştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Muizzüddeve'nin Ahvâz valisi Muhammed b. Ahmed el-Humeynî'ye hil'at giydirecek kendisine vezir tayin etmesi ve Deylemlilerin geleneklerine uygun olarak kokulu bir bitki takdim ederek onu kendilerine emîr seçmesi bu iddiayı destekler niteliktedir. Muizzüddeve tarafından yetiştirilen Deylemli kumandan Rûzbihân'ın Büveyhî hanedanını tehlikeye sokan böylesi büyük bir isyana başvurması onda büyük bir hayal kırıklığı oldu. Netice itibariyle hezimete uğrayan Rûzbihân ve onunla birlikte hareket eden Deylemliler hapsedilerek ordudan uzaklaştırıldı. Rûzbihân'ın isyanından sonra Muizzüddeve Deylemlilerden yüz çevirerek ordunun büyük bir kısmını Türklerden oluşturdu. Ölümünden önce oğlu İzzüddeve'ye de Deylemli askerlere güvenmemesini ve onlara karşı Türkleri denge unsuru olarak görmesini vasiyet etti.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Ağırakça, Ahmet. *Abbasi Devletinde Türk Kumandanlar*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2015.
- _____. “İbn Râik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: XX, 242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Azimli, Mehmet. “Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedan: Büveyhiler”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005): 19-32.
- Azzavî, Abbas. “İbn Hassûl’un Türkler Hakkında Bir Eseri”, *Çeviren Şerefeddin Yaltkaya. Belleten* 4/14-15, (1940): 250-266.
- Bakır, Abdulhalik ve Dündar, Abdülhamit. “Büveyhî Hânedânı’nın Menkıbevi Kuruluşu ve Tarihi Arka Planı”, *History Studies* 11/1 (2019): 23-52.
- Bîrûnî. *Maziden Kalanlar*. Çeviren Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- Busse, Heribert. *Chalîf und Crosskönig, Die Buyiden im Iraq (945-1055)*. Beyrut: Ergon Verlag, 2004.
- _____. “Iran under the Buyids”, *Cambridge History of Iran*. Editör R. N. Frye. C. IV: 250-304. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Bosworth, C.E. “The Banu Ilyas of Kirmân”, *The Medieval History of Iran, Afghanistan an Central Asia*, 107-124. London: Variourum Reprints, 1977.
- _____. “al-Ubulla”, *EI2*, C. X: 765-766. Leiden: Brill, 1991.
- Ebü'l-Fidâ. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Ebü İshâk es-Sâbî. *Kitâbü'l-müntezâ mine'l cüzi'l-evvel mine'l-kitâbi'l ma'rûf bi'l-Tâcî fi ahbâri'd-devleti'd-Deylemiyye (Ahbârü e'immeti'z-Zeydiyye fi Taberistân ve Deylemân ve Gilân içinde)*. Neşreden W. Madelung (Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1987).
- _____. *el-Muhtâr min Resâli's-Sâbî*. Neşreden Şekîb Arslan. Beyrut: Dârü'n-nehdati'l-hadîse, t.y.
- Fakîhî, Ali Asgar. *Âl-i büye ve evzâu zamân-i işân bâ nemûdârî ez zendegî-yi merdom-i ân asr*. Tahran: İntişârât-ı Saba, 1365.
- Fâyeze İsmail Ekber, “el-Batâih tahte nüfûzi İmrân b. Şâhîn min havâley 330-369/941-979”, *Mecelletü Câmieti'l-Meliki's-Suûd*, VII, (1415/1995): 113-137.
- Gökalp, Yusuf. “Zeydiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XLIV: 328-331. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Guy Le Strange. *Doğu Hilafetinin Memleketleri*. Çeviren Adnan Eskikurt. Cengiz Tomar. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.
- Güner, Ahmet. “Merdâvic b. Ziyâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX: 178-179. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Hacıyev, Khanoghlan. *Irak Büveyhileri'nin kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Hamza el-İsfahânî. *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ'*. Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât, 1961.
- Hemedânî. *Tekmiletü Târîhi'l-Taberî (Taberî, Tarih içinde)*. Tahkik Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. C. XI. Beyrut: Dâru Süveydân, 1967.
- Hudûdü'l âlem mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib*. Çeviren Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- İbnü'l-Esrî. *el-Kâmil fi'l-tarih*. Çeviren Abdülkerim Özaydın. C. VIII. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbn Haldûn. *Kitâbü'l-iber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber*. C. IV. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1979.

- İbn Havkal. *10. Asırda İslâm Coğrafyası*. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- İbn Hurdâzbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Çeviren Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- İbn Kesir. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Çeviren Mehmet Keskin. C. XI, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.
- İbn Miskeveyh. *Tecaribü'l-ümem*. Çeviren Kıvameddin Burslan. Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- İstahri, *Ülkelerin Yolları*. Çeviren Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015.
- Kabir, Mafizullah. *The Buwayhid Dynasty of Baghdad (334/946-447/1055)*. Calcutta: Iran Society, 1964.
- Karapınar, Mahmut. "Abbâsiler Dönemi Türklerin Siyasî Faaliyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. IV: 352-363. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kitâbu'l-uyûn ve'l-hadâik fi ahbâri'l-hakâik*. Neşreden Ömer es-Saîdî. C. IV/II, Dımaşk: Institut Français de Damas, 1972.
- Kürevî, İbrahim Selmân. *el-Büveyhîyyûn ve'l-hilâfetu'l-abbâsîyye*. Safât: Dârü'l-Urube, 1982.
- Merçil, Erdoğan. "Büveyhiler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VI: 496-500. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Minorsky, Vladimir. *La domination des Dailamites*. Paris: E. Leroux, 1932.
- _____. "Daylam", *EI2*, C. II: 189-194. Leiden: Brill, 1991.
- Mneymneh, Hasan. *Büveyhiler Devleti Tarihi*. Çeviren Tarık Akarsu. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Mukaddesî. *İslâm Coğrafyası*. Çeviren Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Mücmelü'l-tevârih ve'l-kısas*. Neşreden Muhammed Ramazânî. Tahran: Çâphâne-yi Hâver, 1939.
- Nüveyrî. *Nihâyetü'l-ereb fi fûnüni'l-edeb*. Tahkik Fevzi Anitil. C. XXVI, Kahire: en-Nehdatü'l-Mısıriyyeti'l-Amme, 1985.
- Perviz, Abbas. *Târih-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*. Tahran: İntişârât-ı İlmî, 1332.
- Taneri, Aydın. "Hâcib", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XIV: 508-511. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Usta, Aydın. "Sâmâniler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI: 64-64. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. C. II. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- Yazıcı, Tahsin. "Deylem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IX: 263-265. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Emîrülümerâliğin Ortaya Çıkışı", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 10/11 (1979-1980): 97-108.
- _____. "Beckem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. V: 287-288. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- _____. "Batîha", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. V: 195-196. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Zehebî. *Târihu'l-islâm*. Neşreden Ömer Abdüsselâm Tedmürî. C. XXV, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1992.